

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích

Teologická fakulta

Katedra pedagogiky

Bakalářská práce

Souvislosti mezi svědomím a utrpením: pokus o základní vyjasnění

Vedoucí práce: Michal Kaplánek doc. Th.D.

Autor práce: Jana Kaliánová Dis.

Studijní obor: Pedagogika volného času

Ročník: 3

2022

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem autorem této kvalifikační práce a že jsem ji vypracoval(a) pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu použitých zdrojů.

Datum

Podpis studenta

Poděkování

Děkuji vedoucímu bakalářské práce Michalu Kaplánkovi doc. Th. D. za cenné rady, připomínky a metodické vedení práce.

Obsah

ÚVOD	5
1 VZTAH MORÁLNÍHO JEDNÁNÍ KE SVĚDOMÍ	7
1.1 Pojem etiky	7
1.2 Pojem morálky	7
1.3 Vztah svědomí a utrpení	8
1.3.1 Pojem svědomí	8
1.3.2 Sókratův daimonion	100
1.3.3 Pojem utrpení	133
1.3.4 Je možný vztah mezi svědomím a utrpením?	144
1.3.5 Dobro a zlo	166
2 CHARTA 77 jako dějinný příklad	18
3. SPIRITUS MOVENTS JAN PATOČKA	211
3.1 Život Jana Patočky	211
3.2 Péče o duši	244
3.2.1 Tři existenciální pohyby Jana Patočky	266
3.2.2 Tři hlediska péče o duši	27
3.3 Patočkův text v dokumentu Charty 77	31
ZÁVĚR	333
SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY	377

ÚVOD

Pro mě jako pedagoga je důležitý apel na aplikaci lidských hodnot v morálce člověka, v jeho výchově. Již z profesionálního hlediska si uvědomuji ono záměrné a soustavné působení na člověka, které je stěžejním znakem výchovy. Koresponduji s tezí Jana Patočky. *”Teprve ve výchově, ve skutečném vzájemném proniknutí mysli přichází duch ke svému sebevědomí, proto je výchova vlastností završení světového procesu, je to kosmický proces.”*¹ Z pohnutek zodpovědnosti ke svému povolání docházím k myšlence, že pokud máme být morální společností, je nezbytné pronášet etické kategorie polární dvojice dobra a zla, vést rozhovor s dětmi, jedinci o fenoménu svědomí a utrpení a uvědomovat si jej (samozřejmě i mnoho dalších, ovšem jsem si vybrala z výčtu etických témat právě tyto). Neb každý z nás je jedinečný, originální,² neopakovatelný. Je důležité, aby jsme dokázali tady na zemi vzájemně spolu žít, umět se tolerovat a respektovat se. Z pohledu filozofické antropologie, která má za předmět svého zájmu člověka jakožto celek, si uvědomuji onu vážnou situaci, úpadek lidských hodnot. V dnešní době se pod vlivem technického rozvoje jedinec zřetelně obrací k materiálním hodnotám oproti vynaložení úsilí o rozkvět svého morálního vývoje. Dochází k větší absenci uvědomění si vztahu svědomí a utrpení. Zdali daná lidská bytost přemýšlí nad důsledky svého chování. Jak chápe onu vzájemnou vztahovost svědomí a utrpení z vlastního jednání (pomocí vlastního morálního poznání člověk dokáže pochopit utrpení, či na základě utrpení člověk dochází ke svému svědomí)? Co je příčinou nenahlížení na své chování v daných situacích? Tato zamyšlení, otázky mě jako pedagoga vedou k důležitosti, objasnění základního vztahu svědomí a utrpení člověka v rovině pedagoga a jedince, na kterého pedagog působí. Jelikož se celý život ptám po smyslu existence člověka v kontextu dobra a zla, kdy též považuji za podstatné znát naše nedávné historické mezníky dějin. Rovněž čerpám pro svoji práci inspiraci z Patočkových děl. Čímž jsem si vybrala příklad z Československých dějin. Činnost Charty 77 v souvislosti s pedagogickým působením Jana Patočky. Na základě jeho filozofického výkladu péče o duši a na základě jeho textů z dokumentu Charty 77 se pokusím popsat a objasnit jeho vztah ke

¹ PATOČKA, J. *Filosofie výchovy*. In: *Péče o duši*. Praha, 1996, s. 404.

² *”Origo znamená původ, počátek, tedy člověk jakožto stvořený tvor je počat a zrozen do světa jako originál.”* (Radim Palouš byl žákem Jana Patočky, proto pracuji i s jeho publikacemi.)

PALOUŠ, R. *Filosofická reflexe několika pojmů školské pedagogiky*. Praha: Karolinum, 2010, s. 16.

svědomí a k utrpení z jeho pozice mluvčího Charty 77. Cílem této práce je nalézt v textech Jana Patočky vztah k těmto fenoménům, následně jej analyzovat a zhodnotit, zda-li se může použít jeho odkaz pro dnešní pedagogiku, pedagogické působení na jedince. Kde téma mé bakalářské práce *Souvislosti mezi svědomím a utrpením: pokus o základní vyjasnění se* profiluje k užšímu pojednání, na pedagogický pohled, na vztah mezi svědomím a utrpením: demonstrace na příkladu Jana Patočky jako účastníka Charty 77.

Nejprve v první kapitole pojednám o vztahu morálního jednání ke svědomí, kde vysvětlím pojem etiky a morálky a jeho vztahu ke svědomí a utrpení a z toho vyvěrající kategorii dobra a zla. Kde pracuji s literárními zdroji z dnešní doby, převážně literaturou od pana profesora Jankovského, tak i s písemnými odkazy z dob antiky, Platónovými spisy.

V druhé kapitole se zaměřuji na historickou událost z našich dějin počín Charty 77. Popíši její historický kontext, její Spiritus movents, osobnost Jana Patočky.

Ve třetí kapitole objasním život a filosofii Jana Patočky a budu samostatně pracovat s jeho texty *O povinnosti bránit se proti bezpráví*, *Co můžeme očekávat od Charty 77* v dokumentu Charty 77, kterou uspořádal Vilém Prečan. A s doplňující knihou CHARTA 77: Dokumenty 1977—198 od Blanky Císařovské a Viléma Prečana, *D 1,5 – 1977*. Zaměřením se na Patočkův vztah ke svědomí a utrpení z pedagogického pohledu a hledání případného odkazu pro dnešní pedagogickou činnost. Interpretace, formulace k danému morálnímu postoji Patočky budu čerpat z jeho děl *PÉČE O DUŠI II, III*.

Cílem této práce je pokus o nalezení odpovědi na výše položené otázky pomocí příkladu činnosti Charty 77 a jejího pedagogického odkazu na základě kulturního, historického dědictví naší země.

Tato bakalářská práce má teoretickou formu a tudíž v celé práci pracuji s myšlenkami, tezemi a poznáním předních myslitelů, teologů, pedagogů, psychologů. K jejich formulacím přikládám svůj náhled. Tvořím základní komparaci u osobností, které se zabývají etikou, morálkou a snažím se najít podobnosti, či odlišnosti.

Pracuji převážně s teologickou, filosofickou a historickou literaturou, ať už v podobě odborných článků či vědeckých odborných knih. Přikládám dva zahraniční příspěvky, které obohacují tuto bakalářskou práci o další rozměr.

1 VZTAH MORÁLNÍHO JEDNÁNÍ KE SVĚDOMÍ

1.1 Pojem etiky

Profesor Jankovský v úvodu popisuje etymologii pojmu. Slovo etika pochází z řeckého slova “ethos”, což je v překladu zvyk, mrav, obyčej. Z toho plyne objasnění pro pojem etika, který můžeme chápat jako nauku týkající se správného (obvyklého) jednání v lidském společenství. Dokládá paralelní vývoj etiky a filosofie. Zmiňuje Aristotela, který se významnou měrou podílel na zrodu etiky jako vědy, která se zabývá jednáním lidí ve společnosti. U řecké filosofie, řeckého myšlení se dbalo na mravnost (ctnost), která směřovala lidi k lepšímu životu ve světě, z čehož vyplývá, že je etika praktickou filosií reprezentující vztah člověka ke světu. Profesor vyznačuje etiku jako vědu, která má svůj předmět a to morálku. Morálka hodnotí lidské jednání z hlediska dobra a zla ve vztahu ke svědomí člověka.³

Dedifince pana Jankovského pro etiku zní: *“Je to filozofická věda o správném způsobu života, vycházející z racionálních přístupů a snažící se nalézt, popřípadě i zdůvodnit společenské a obecné základy, na nichž morálka (předmět etiky) stojí. Stručně řečeno, etika je vlastně teorií morálky.”*⁴

Etiku profesor dělí na autonomní (jedinec si vymezuje vlastní zásady), na heteronomní (zásady stanoveny zvnějšku, např. společenskou aurotitou, Bohem), sociální (zkoumání problematiky z hlediska sociálních skupin), individuální (zabývá se otázkami jedince), profesní (obecná etická ustanovení), z které vzniká etický kodex na danou pracovní činnost např. lékař, který je vázán mlčenlivostí o pacientovi). A další etiky jako aplikovaná, ekologická, žurnalistická i informetika.⁵

1.2 Pojem morálky

Morálku opět zkoumá na základě jazykového původu a vývoje. Slovo morálka je z latinského slova “mos” v překladu znamená mrav, obyčej, zvyk a v původní slova smyslu i

³ JANKOVSKÝ, J. *Etika pro pomáhající profese*. Praha: Triton, 2018, s. 26.

⁴ Tamtéž, s. 27.

⁵ Tamtéž, s. 26-29.

vůli, která je jedinci ustanovena zákony a předpisy. Dle výše psaného je předmětem etiky. Morálka je soubor uznávaných mravních norem. Hodnotí chování člověka z hlediska dobra a zla ve vztahu ke svědomí. Za morální či mravně dobré chování jedince se považuje takové, které je v souladu s jeho svědomím. Zde už ale nejde o objektivní posouzení jedincem, ale o subjektivní náhled na dané jednání a pojednává se tu o mravnosti konkrétního člověka. Nelze objektivně přistupovat k mravnosti člověka, neboť těžko lze posoudit kvalitu svědomí druhého jedince. Zhodnotit jednání člověka lze na základě dodržování daných norem společností.⁶

Funkce morálky je poznávací (vztahy ve společnosti), regulativní (chování člověka), humanizační (lidskost). Morální vědomí je důležitým aspektem morálky, jde o psychické stavy a procesy, které si uvědomujeme. Aplikují se například v mravních citech (vyšší city etické). Podle křesťanské morálky je možné morální vědomí kultivovat vlivem náboženské víry, kdy zdrojem morálky je Bůh, který je současně i kritériem mravnosti. V přirozené morálce je hlavním atributem povinnost. Platí zde rčení “nečiň jiným to, co nechceš, aby oni činili Tobě.” Dále lze morálku rozvíjet vlivem výchovy, sociálními faktory. Je důležité, aby člověk konal dobro pro dobro samé. V období dětství máme morálku heteronomní (přejatou od autority, rodičů) a v dospívání a v dospělosti se stává naše morálka autonomní (vlastní, jedinec si dokáže utvořit na danou věc, problém svůj vlastní názor).⁷

Pan Jankovský popisuje etiku jako soubor mravností pravidel a norem, pomocí kterých se projevuje vhodné chování ve společnosti. Dokládá tezi, že morálka je předmětem etiky. Pan Jankovský osvětluje morální jednání ve vztahu k našemu svědomí.

1.3 Vztah svědomí a utrpení

1.3.1 Pojem svědomí

Co je to svědomí? Tato otázka vyvstane jako první. Každý člověk se alespoň v určitosti někdy kladl tuto otázku. Pro někoho je to vnitřní hlas, určité přesvědčení, pro jiného rozumová analýza, reflexe svých činů. Záleží na každém z nás, jak ke svědomí dle svého doposud nabytého poznání přistupuje, neboť každý jedinec má své svědomí formované

⁶ Tamtéž, s. 29.

⁷ Tamtéž, s. 30-31.

odlišně na základě svých hodnot, cností, mravního jednání. To, co jeden člověk může považovat za špatné, další člověk za špatné považovat vůbec nemusí.

Když si člověk dokázal v hrubém nástinu odpovědět na první otázku, přicházejí další myšlenky na které jedinec chce poznat, znát odpověď.

Má svědomí své místo? Kde je uloženo v lidském těle? Jedni jsou toho přesvědčení, že se nachází v hlavě, neboť svědomí se přiřazuje rozumu a jiní v srdci, neboť člověk má zvýšený tep srdce, stydí se, cítí se zostuzeně při vědomém nevhodném jednání.

Definice svědomí zní: *“Svědomí je obecný náhled na mravní dobro vůbec a z toho vyplývající závaznost pro svobodné jednání.”*⁸

Svědomí, jak lze shrnout, náleží bytí člověku a jedinec je součástí společnosti, ve kterém se odráží jeho jednání. Jednání člověka patří do forem života ve společnosti. Každé společnosti má své normy, které určují dobré a špatné jednání člověka.

Mezi normy, které se dodnes tradují je světu známý starověký kodex Desatero – Mojžíšův zákon. Desatero připomíná člověku, čeho se má vyvarovat ze svého jednání, je to výčet špatného jednání člověka, s kterým má člověk vědomě pracovat.

Také již v antice Sokratés mluvil o vnitřním (božím) hlasu o daimoni, který varuje člověka před špatným jednáním.

V dnešní době o správném a dobrém jednání, o vnitřních konfliktech člověka o podmínkách jednání a jeho následcích pojednává etika, se kterou se snoubí pojmy morálka a mravnost.

Jankovský formuluje svědomí jako důležitý prvek mravnosti. Svědomí činí jedince způsobilým morálně hodnotit jeho chování. Jankovský připisuje nejednoznačnost slovu svědomí, které se aplikuje v odlišných souvislostech. Táže se po zásadní otázce svobody svědomí. Na základě morální teologie svědomí pojímá jako hlas Boží, jako místo, kde člověk zažívá Boží přítomnost. Jde o vnitřní dialog mezi Bohem a člověkem. Odkazuje též na mravní svědomí jehož úsudek je přikládán rozumu. Jedinec dochází k poznání mravní hodnoty určitého jednání. Filozofická antropologie apeluje na odpovědnost člověka, svědomí je tak úlohou celého člověka. Uvádí, že obsah svědomí má niterný, původní základ nezávislý na vnějších situacích a pomocí výchovy a vzdělávání lze tento obsah rozvíjet a zdokonalovat. A to je též doménou etiky, kultivace vnitřního obsahu svědomí, směřování člověka k lidství, odpovědnosti, a k svébytnému bytí.

⁸ BAKEŠOVÁ, A. *Filosofický slovník*. Praha: Universum, 2009, s. 315.

Jankovský zdůrazňuje podsatu svědomí před a po činu. A dochází k přesvědčení, že pro mravní důležitost je určující svědomí, které nás vede k jednání, což je před činem. Dále předkládá tezi z oblasti morálního hlediska, jenž vypovídá o neomylnosti svědomí, které je měřítkem mravnosti.

Popisuje laxnost (omezená vnímavost vůči podnětům svědomí) a rigiditu (jedinec na sebe klade až nepřiměřené nároky, je na sebe přísný) jako vlastnosti svědomí, které ovlivňují člověka v jeho životě. Je důležité si osvojit smysl pro míru.

Pro morální jednání je primárním aspektem svoboda člověka. Tato svoboda stojí ve vzájemnosti s možností volby, jenž je v souladu s poznáním. Pro člověka svoboda znamená jeho nejvyšší hodnotu, která se dotýká vlastního nitra. Lidská hlubinná oblast je často nedosažitelná a těžko uchopitelná, proto je významné býti obezřetný vůči vině člověka. Nezle opominout fakt, že svoboda a odpovědnost jsou dvě strany téže mince.⁹

1.3.2 Sókratův daimonion

Také již v antice Sokratés mluvil o vnitřním (božím) hlasu o daimoniu, který varuje člověka před špatným jednáním.

V díle Platóna Obrana Sókrata se uvádí, že slovo daimonion je jakýsi vnitřní hlas, podobný zvuku píšťaly, který v sobě obsahuje božské a daimonské síly. Tyto síly mají za cíl upozornit člověka na činy, které mohou být nevhodné, nečestné. Tento varovný hlas si všímá negativních sil kolem nás, uvádí člověka do pole rozhodování mezi dobrým a zlým skutkem. Co jsou to daimonské síly? Z etymologického pohledu pochází řecké slovo daimon ze slova daémón, které se překládá jako zkušený, vědoucí. Slovo, které se schoduje s rozumností. Jedinec, který je zkušený v používání poznávacích, myšlenkových sil a jenž je používá k tomu, aby se stal dobrým člověkem oplývá daimonskými silami.¹⁰

V dialogu Kritón, kde je Sókratés odsouzen k smrti, vede rozhovor s jeho přítelem Kritónem, který mu nabízí pomoc, úprk z vězení na svobodu. Ovšem Sókratés v dialogu ukazuje, že je to myšlenka nesprávná, že by jednal v rozporu úcty k obci, zákonům. Sókratés naslouchá vnitřnímu hlasu, božimu hlasu daimonion. Sókratés sděluje svému příteli zda-li má bezpráví opláceti bezprávím, spláceti zlé zlým, není-li žádný rozdíl mezi zlým skutkem

⁹ JANKOVSKÝ, J. *Etika pro pomáhající profese*. Praha: Triton, 2018, s. 36-43.

¹⁰ JINEK, J. *Platónova Obrana Sókratova*. Praha: Oikoyemnh, 2016, s. 98-99.

vůči lidem a nespravedlivým jednáním. Sókratés jasně zastává stanovisko, že není nikdy dobré činit zlo či odplácet zlé zlým nebo, když je vůči nám vykonáno zlo, bránit se tím, že se dopouštíme na oplátku zla.¹¹

Sókratova věrnost a úcta k zákonům, k obecným zákonům se věcně ilustruje v jeho řeči: *“Vlast je třeba ctít, a hněvá-li se, máme jí ustupovat a chlácholit jí více nežli otce a bud’ působit na změnu jejího mínění, nebo dělat, cokoli poroučí, klidně trpět, jestliže prikazuje něco vytrpět, ať to jsou rány nebo vazba, nebo když vede do boje, kde má člověk být raněn nebo padnout – musí se to udělat a tak je spravedливо, a nesmíme se vyhýbat ani ustupovat ani opouštět své místo, nýbrž i v boji i před soudem i všude musíme dělat, cokoli poroučí obec a vlast, anebo působit na změnu jejího mínění tak, jak je spravedливо.”*¹²

Jak uvádání Jan Patočka ve svých spisech o duši, Sókratovo daimonion je božská ochrana, která prozařuje jakoukoli zaslepenost právě pomocí rozhovoru s athéňany, kterých se dotazuje. Svým tázáním, bohatostí řeči a možností odpovědí tak staví své jednání v péči o duši.¹³ Starý Sókratés věnoval část svého času rozvažováním o dobrém životě, a o tom, jak žít v dobru. Věřil v to, že úsilí člověka vést dobrý život jej uvede v šťastnější život. Dbal na učení se cnostem, které člověk nabyde pomocí poznání pravdy a držení se v umírněnosti, zejména fyzickém (pití, jídle, rozkoši). Domníval se, že lidé touží žít, konat v dobru a zlé činy vykonávají na základě nevědomosti, neví co je dobré, spravedlivé. Proto přikládal velký význam jejich vzdělanosti, poznání, rozpoznání pravdy na základě reflektujících myšlenek v dialogu, který s lidmi v řeckých Athénách vedl. Sókratés má starost o duši, péče o duši vlastní, ale zároveň o duši obce, která stojí ve vzájemné interakci, neoddělitelnosti. *“Sókratés je tedy měřítkem pro polis jako lidský zástupce toho, co je vpravdě božské, který filosofii přivádí k jejímu vlastnímu poslání.”*¹⁴

Sókratés nezanechal žádné písemnosti, ale jeho žák Platón v jeho dílech hojně pojednává o jeho myšlenkách. Jak popisuje Patočka jako první použil péči o duši Platón, je to jeho výraz, kterým popisuje Sókratovské učení. Co je to péče o duši? Duši můžeme porozumět,

¹¹ Platón. *Euthyfrón, Obrana Sókratova, Kritón*. Praha: Oikoyemnh, 2000, s. 79-87.

¹² Tamtéž, s. 90.

¹³ „A Sókrates chodí a ukazuje každému, že o tom, co je dobré, si každý odporuje, jakmile o tom začne přemýšlet, jakmile o tom začne mluvit a rozebírat to trochu důkladnějším způsobem. Neboť ten, kdo ví, co je dobré, co je pravda, musí přece mít takové vědění, které trvá.“ PATOČKA, J. *Péče o duši*. Praha: Oikoyemnh, 1999, s. 223.

¹⁴ Tamtéž, s. 125.

uchopit její podstatu, když o ni pečujeme pomocí reflektujících myšlenek, tázáním k sobě samému, ale i v rozhovoru s druhým člověkem, umět nahlédnout, zkoumat k podstatě bytí duše. Toto jednání bylo pro Sókrata zásadní, umění dialogu. Platón říká. *“Péčí o duši, tou se teprve duše stává tím, čím může být. Jednotnou, neodporující si, vylučující vymítající možností roztržité v rozporech a tím prodlévající nakopec u něčeho, co trvá, co je pevné. Péče o duši je vnitřním formováním duše samotné, formováním v něco jednotně pevného a v tomhle smyslu jsoucího, právě proto, že se zabývá myšlením. Oproti tomu duše oddávající se sentimentu či rozkoši rozplývá.”*¹⁵

Sókratovo daimonion, hlas boží, bychom dnes mohli uvést v paralele s hlasem svého svědomí, rozumu, ovšem i k vyššímu jsoucnu, bytí. Neb je to hlas, který ho uvádí ve správné konání, říká mu, jakých jednání se má vyvarovat či naopak jaké činnosti zastávat. Sókratés zasvětil svůj život daimonským silám, rozvíje v člověku jeho schopnost myšlení, neb jsi byl vědom, že moudrost a vědění jsou hybnou silou ke kultivaci člověka. Z čehož se lze domnívat, že jedinec, který vykonává skutky pod vlivem svého nevhodného chování, jsou zapříčiněny jeho nesprávným smýšlením o cíli, o kterém chybně usuzuje, že jedná na základě dobra. A jedině pomocí hlubšího poznání člověk dochází k vhodnějšímu rozhodování ve prospěch správného jednání.

Sókratovo zasazení o správnost svého jednání nám může býti nápomocno při vyrovnávání se s lidským utrpením. To, co Sókratés říká Kritónovi může dnes platit pro naši celou společnost. Je těžké neoplatit zlo zlem, ale právě to je možná náš velký úkol spolu s naším svědomím a odpovědností.

Pro úplnou přehlednost zde cituji Sókratovu odpověď z Platónových spisů.

*“Nemá se tedy ani spláceti bezpráví bezprávím, ani se nemá nikomu činiti zlé, a to ani kdyby člověk cokoli zkoušel od lidí. A přijímáš-li se souhlasem tyto myšlenky, dej pozor, Kritóne, abys s nimi nesouhlasil proti svému mínění, neboť vím, že jen málo lidí je uznává a bude uznávat.”*¹⁶

¹⁵ Tamtéž, s. 224-225.

¹⁶ PLATÓN: *Spisi I.* Praha: Oikoymenth, 2003, s. 73.

1.3.3 Pojem utrpení

Bolest či utrpení člověka provází tak, jako jeho život sám. Patří k nám, je to přizovaný stav, který by si mnoho lidí rádo odepřelo, přesto má velký význam. Pod pojmem utrpení si vybavíme nemoc, nehodu, ztrátu blízkého člověka, která se může projevit výčitkami svědomí, ubýváním sil, existencionálním pocitem úzkosti, zármutku. Každý člověk zažil, co znamená trpět. Můžeme rozlišovat mezi bolestí a utrpením. Bolest se vztahuje k organickému původu, kdežto utrpení má psychologický ráz. O bolesti hovoříme, když nás bolí naše tělo, upozorňuje nás o našem fyzickém stavu a přivádí nás k možnosti léčení. Bolest lze rozlišit na krátkodobou, dlouhodobou, chronickou. K utrpení se vztahujeme pokud máme trápení s naší duší. Lidé se zkušenostmi z hospiců popisují vedle fyzické bolesti i utrpení emocionální, mentální, sociální a duševní a nazývají je tak totální bolestí. K bolesti a utrpení bychom měli přihlížet s respektem a vážností. Každý z nás dokáže unést bolest jinak, má jinak nastavenou hranici odolnosti, práh bolesti. Jde vždy o osobní zkušenost a měli bychom to brát na zřetel. Uvádí se fakt, že bolest má vliv na celé naše bytí a omezuje objektivní zvážení dané situace.¹⁷

Dle teologického slovníku se utrpením označuje *“způsob, jak se svět projevuje v lidském duchu, který se spontánně světu vždy a nezbytně vystavuje, jakož i zkušenost tohoto vystavení lidského ducha světu. Negativní charakter utrpení spočívá v tom, že člověk při tomto svém vztahu vůči světu zakouší vnitřní a vnější odpor, který ho zbavuje moci: to se stává, když je tento vztah předem formován v rozporu s Bohem a spásou (dědičný hřích). Člověku je pak uloženo co nejlépe podchytit situaci, která na něj naléhá, a přeměnit ji tak, aby se stala touto transformací, součástí jeho seberealizace, aby se při ní rozhodl pro Boha a tato situace se stala pozitivní pohnutkou jeho osobního rozhodování, která umožňuje hloubku příslušného rozhodnutí. V tomto smyslu se pak utrpení děje v souladu s Boží vůlí.”*¹⁸

Zde je možné si uvědomit, jak zásadní je vztah člověka a Boží existence, ono poznání tohoto vztahu má své určité zákonitosti, je podmíněno rozpoznáním, které se udává v daných skutečnostech.

Když se řekne utrpení vyvstane na mysl obraz Ježíše Krista a jeho oběti. Dle křesťanské tradice, je symbol utrpení způsob navázání vztahu člověka s Kristem. Může to být podpůrný prvek pro pochopení utrpení jako součástí lidského života. Člověk obecně utrpení odmítá a

¹⁷ BADENAS, R. *Jak čelit utrpení*. Praha: Advent-Orion, 2016, s. 17-23.

¹⁸ RAHNER, R., VORGRIMMILER, H. *Teologický slovník*. Praha: Zvon, 1996, s. 383.

snaží se jej co nejvíce eliminovat, což ovšem způsobuje nepochopení lidského života. Odnímá se tím vnímavost a hloubka pro život samotný. Člověk pomocí utrpení zušlechťuje své osudové postoje hodnoty (jak se jedinec postaví ke svému osudu, přijme jej). I když utrpení je výzva pro člověka, stále je to stav, kde člověk trpí. Pro tento proces jsou podpůrnými projevy vlastní lidský pláč, nářek, prosba i žaloba. Komunikace, rozhovor, haptický kontakt jsou nosnými pilíři v tomto údobí.¹⁹

1.3.4 Je možný vztah mezi svědomím a utrpením?

Svědomí jako vnitřní instance rozumu, která poznává, co je dobré a co špatné. Všichni jsme asi jednou zažili ten pocit výčitek svědomí, kdy jsme zhřešili, vykonali něco nevhodného, kde jsme neporušili zákon, ale v souladu s vhodným chováním to nebylo. Co nás k tomu vedlo, možná touha poznat, jaké je to překročit hranici zakázaného, udělat něco neobvyklého, vybočit z davu, či ve svém úsudku chránit určité dobro. Každý z nás pak na základě toho nesl zodpovědnost, následky za své činy, s kterými i třeba dopředu počítal a byl ochoten se následkům podřídit. Vztah mezi svědomím a utrpením může být velmi úzký. Svědomí nám připomíná naše činy, ať nás již vede a upozorňuje před našim chováním, či jako sebereflexe nám dává určité hodnocení za naše správné či nesprávné jednání. Jedinec, jak již bylo výše řečeno, vždy jedná ve jménu dobra, chce nějaké dobro, to že při tom činí zlé věci jinému, si v daném úsudku neuvědomuje, potlačil dané svědomí, které se pak může ozývat po činu, kdy vyvstávají výčitky svědomí. Ještě jde o to, zda si je člověk připustí, či je potlačí a svým nižším rozumem se zaměřuje na své žádosti.

Zde je na místě tvrzení “neví, co činí”. A ústředí zla tkví v jeho záměrné nevědomosti, nechce to vědět, nechce zaměřit svoji pozornost na to, co činí.²⁰

Člověk svým správným jednáním respektuje skutečnost. Tento respekt a úcta je zásadní a vyvěrá z lidské podstaty. Pokud člověk sám v sobě nerozvíjí respekt a úctu k sobě samému, těžko lze očekávat aplikaci vděčnosti, respektu v patřičném jednání pro danou skutečnost. Důvěra v sebe, důvěra v lidství je důležitým jevem ke správnému jednání. A nejenom to, ale i určité smíření, onen vnitřní klid se skutečností. Dokázat přijmout svůj život, svoji lidskou existenci v odevzdání a v důvěře v život, v Boží prozřetelnost. Smysl utrpení v životě člověka

¹⁹ JANKOVSKÝ, J. *Etika pro pomáhající profese*. Praha: Triton, 2018, s. 139-140.

²⁰ SPAEMANN, R. *Základní mravní pojmy a postoje*. Praha: Svoboda, 1995, s. 74.

má za předpokladu jeho prohloubení lidskosti, získání pokory a životní moudrosti. Záleží na člověku, zda přijme ony události a zůstane vůči nim otevřený, dojde ke smíření se skutečností, či se proti utrpení zatvrdí a člověk se pak stane hrubým, zatvrzelým, sobeckým a nepřejícím.

Aby člověk mohl zdárně projít onou výzvou utrpení, je vhodné zušlechťovat, zjemňovat naši vnímavost duše, která je spojena s rozlišováním libého a nelibého a právě s bolestivými prožitky, žádostivostí. Ona vnímavost je vhodným indikátorem k našemu svědomí.²¹

Práce s utrpením a vinou se kultivuje již od útlého dětství, je důležité směřovat děti k morální výchově, k odpovědnosti, umět uchopovat výzvy a příležitosti vůči dnešní společnosti. Rozvíjet v dětech smysl pro vnitřní hodnoty jako je důstojnost člověka, respekt a láska k bližnímu svému, vzájemné pochopení, solidaritu. Též dokázat pojmenovat vinu, obvinění, konfrontovat se s vinou. Je to zásadní element pro morální jednání. Neumět se v dětství vyrovnat s vinou je tak nebezpečné, jako nenajít vztah k základní důvěře. Podnítit v dětech vnímání vlastního svědomí a následovat jej. Osvojit si poznatek, že svědomí je nejhlubší bod a chrám v jejich srdci, ve kterém mohou mít rozhovor se sebou a s Bohem, s tím nejryzejším a nejčistším, co je přesahuje a umět naslouchat tomuto hlasu. Toto je více příznačné pro křesťanskou etiku, ale je možné se o to pokusit i v každodenním životě.²²

Svědomí, téma morálky není jen doménou filozofie, teologie, ale i sociologie a psychologie. Profesorka Grazyna Kochanska z oboru psychologie na Univerzitě v Iowa v USA dochází k závěru dle studií Martina L. Hoffmana (americký psycholog, jehož výzkum se opírá o rozvoj empatie a jejího vztahu k morálnímu rozvoji), že raná zkušenost empatie dítěte vůči utrpení druhých je stavební kámen jeho budoucího svědomí. Vliv internalizace rodičovských pravidel, ke kterým dochází při raných setkáních rodičů a dětí je klíčovým aspektem k základu morálky dítěte, jeho citlivosti a prosociality.²³

Dále zde použiji výrok z duchovní knihy Olive Whichera, neb se domnívám, že opravdové poznání se vždy snoubí s naší niternou láskou. Učíme se poznávat svět a samy sebe, v

²¹ SYNEK, S. *Duše jako místo dění světa*. Praha: Scholia, 2014, s. 94.

²² MUCHOVÁ, L. *Morální výchova v nemorální společnosti?* Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2015, s. 282-284.

²³KOCHANSKA, G. *Children's Conscience During Toddler and Preschool Years, Moral Self, and a Competent, Adaptive Developmental Trajectory* [online]. 2012/11 [cit. 2021-0203]. Dostupné na WWW: <<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3495080/>

průběhu času zjistíme, že opravdové poznání a láska jsou dvě strany téže mince. Pravé poznání se rodí z lásky a naopak z lásky pramení poznání. Vědec, myslitel nachází skrz světlo různých aspektů mnoho moudrosti a vše je učiněno skrz vlastní kreativitu. Bez vnitřního tepla, nadšení k poznání, oněch tvůrčích procesů by nevznikla žádná věda. Jen na základě plnosti lidské bytosti, která vyživuje a posiluje vlastní schopnosti jedince, má zásadní podstatu na zemi, svůj úkol.²⁴

Na základě této myšlenky pojednávám o svědomí ve vzájemné interakci k utrpení. Neb svědomí nám dává možnost utrpení předejít, avšak utrpením si znovu nalézáme pozornost k našemu svědomí. Jak bylo reflektováno Whicherem, láska nás podněcuje k poznání a naopak dané poznání k lásce. Na základě této teze lze uvést, že právě ono poznání se skrz utrpení rozvíjí, přivádí nás k hlubšímu pojetí svědomí pro nás samé. Svědomí tu vždy bylo a je, tak jako je člověk sám. Záleží na jedinci, zda s ním pracuje či nikoli. Na druhou stranu je možné formulovat kultivovaný postoj ke svému svědomí a i přesto procházet utrpením, jejíž cílem je hlubší poznání člověka k jeho celé osobnosti. Dovolím si zde uvést myšlenku ke vztahu k opravdové lásce, k lásce k vlastní osobě, druhým lidem i lásce boží.

1.3.5 Dobro a zlo

Ke stavu svědomí a utrpení jistě náleží poznání dobra a zla. Pokládám za důležité jej zde předložit. Častým ukazatelem v momentu utrpení a bolesti je ono hledání odpovědi na vlastní otázky, které jsou doprovázené různými stavy emocí. Jedinec si klade otázky příčiny, důvody. V opravdu těžkých chvílích člověk jako by prozřel a vyvstávají otázky směřující k Božské existenci, i pro ateisty. Člověk ve svém nitru touží po Boží přítomnosti. Lidé ho hledají a zároveň kritizují. Nejednou si lidé pokládají otázky typu: Má-li Bůh ve své lásce lidské pokolení, proč musejí snášet utrpení, ponížení a smrt? Proč nevinní lidé snášejí příkoří? Ovšem na tyto otázky lze těžko najít jednoduchou odpověď. Tyto myšlenky se

²⁴ WHICHER, O. *Sunspsace*. RS Press: London 1989, s. 89. Whicher říká: "We learn to know th wold and ourselves, and I time will come to understand that knowledge and love represent, so to speak, two sides of the same coin. True knowledge is born of love and love finds its way to knowledge. Through the light of the different aspects of thought, the scientist discovers so much wisdom in the creatd world and becomes himself creative. But without the warmth of enthusiasm for knowledge and the creative process, there would be no science. Only th full human being, using and enhancing all capacities that become possible on the Earth and in the realm of susbstance, may become free to learn or not to learn what love really is, in the same degree that we already know so much of the wisdom hidden in the created world."

snoubí s pochopením a poznáním dobra a zla. Je důležité si dokázat položit otázku, kde zlo můžeme spatřit. Najdeme jej v přirozených podobách života jako je v hladu, bolesti, nemoci, smrti. Ale i v cíleném zlu, se zlým záměrem jako jsou různé teroristické útoky, vraždy, války, mučení. Také v lhostejnosti k druhému člověku, v určité chladnosti a neadresnosti, které se projevuje sobectvím, zbabělostí, bezohledností (koncentrační tábory). Dále i v nedodržení slova jako podvodu, lži a nevěře, který má ničivý dopad na lidské vztahy a důvěru. Lze říci, že všechno toto mravní zlo, uvedené zlé činy spáchané na lidech jsou projevem lidského zla. Jak je možné, že člověk, pachatel, mohl se prodchnout takovýmto zlem. Na základě předešlých kapitol je zřejmé, že motivací, hlavním ukazatelem jednání je cíl, který jedinec chce vykonat na základě svého úsudku dobra, který je determinován nižším a vyšším rozumem, odpovědností, svobodnou vůlí, svědomím. Pokud člověk dochází k takovému zlému jednání, můžeme předpokládat, domnívat se, že jedinec je ovlivněn řadou faktorů, nejenom rodinným, sociálním prostředím, které působilo či nepůsobilo na jeho cnosti, a tudíž nevystal u jedince vztah mezi vyšším a nižším rozumem, ale i absencí mezi lidskostí a Božskou existencí. Jeho vztah k idejím dobra je paralyzován a zneuctěn. Člověk jakoby zapomněl, měl zastřené vědomí o něm samém a vlivem různých událostí, nabytých zvyků a zkušeností ztratil onu cestku k vlastní osobě.²⁵ Vystává zde otázka po milosti, lidskému poznání, sebereflexi a uvědomování si sebe samého v hodnotě lidství. Po daru vlastního života, který byl dán a jakým způsobem, s opovědností jej člověk přijme.

Skutečnost člověka se projevuje v dotýkání se toho definitivního v nekonečném, překračování, ožívování nesmrtelného, věčného. Život, existence má rys síly, mohutnosti, co chce být objeveno, co je mravním a náboženským usilováním. Lidská existence chce uchopit sebe samu, chce být autentická, jde o niterné a subjektivní pohroužení do sebe samé.²⁶

Dobro a zlo souvisí se svobodou, svědomím člověka, jsou to etické oblasti, které v sobě nesou hodnocení. Podle Jankovského dobro můžeme identifikovat jako vše, co je dobré, kvalitní, hodnotné, prospěšné, žádoucí. Přijímáme dobro jako něco, co je nám příjemné tedy subjektivní, dobro, které je prospěšné jako objektivní a čestné z mravního hlediska. Skrz dobro ukazujeme svůj vztah k sobě samému i k druhému člověku. Zlo se uvádí jako opak dobra, to, co ničí, je zlé, nepřínosné. Možná jsou někteří, kteří by úplně vymítali zlo, ovšem nejenom

²⁵ SOKOL, J. *Etika, život, instituce*. Praha: Vyšehrad, 2014, s. 151-164.

²⁶ PELCOVÁ, N. *Vzorče lidství*. Praha: Portál, 2010, s. 93-94.

že to nejde, ale je to i nebezpečné. Abychom si uvědomili hodnotu dobra, je podstatné poznat zlo, pracovat s vlastními stíny, přetvářet zlo v dobro. Tento proces nám dává možnost vlastního rozvoje. S absencí zla bychom těžko dosáhli vlastního poznání. Je důležitým hybným činitelem v myšlení, je nezbytné si zlo uvědomit, pojmenovat a pracovat s ním.²⁷

Jedním z příkladů našich dějin, ve kterých se poznání dobra a zla odráží je společenství Charty 77. V tomto období se morální hodnoty staly zásadní platformou pro etický přístup k člověku, apelovalo se na svědomí člověka a jeho postavení ve společnosti. V období totalitního režimu mnoho lidí procházelo fyzickým, mentálním, duchovním utrpením. Hlavní mluvčí Charty 77, zejména Jan Patočka, Václav Havel pro úpadek státních orgánů nasadili celou svoji čest, věrnost k pravdě, byli připraveni v souladu se svým přesvědčením odhodlaně hájit lidská práva. Pro jasnější představu dnešního člověka blíže specifikuji období Charty 77, o co vlastně šlo?

2 CHARTA 77 jako dějinný příklad

V období komunistického režimu, po již předcházejících událostech roku 1968, kdy byla okupace Československa ruskými vojsky a kdy reakce na invazi u Jan Palacha vyústila v jeho oběť, jeho sebeupálením v roce 1969 v lidech žila ona tíha doby. Jde o útok na lidskou důstojnost, jeho hodnoty, jeho život ve svobodě, ale i boj a vyjádření nesouhlasu s totalitním režimem, přinést oběť v pokusu o proměnění národního, občanského vědomí nad vzniklou situací. V tomto období byla cenzura slova, tisku. Svoboda člověka byla celkově utlumena. Lidé ztáceli zaměstnání na základě odlišného názoru. Vysokoškolsky vzdělaní lidé se museli žít v dělnické práci, jako skladník, topenář. Mysl člověka byla dvojitá, lidé se museli naučit žít s maskami. Jinou tvář měli v pracovní oblasti, a jinou doma, v okruhu rodinném. Člověk nevěděl komu může věřit. Tolik lidí zrazovalo z pozice strachu, za účelem zachování rodiny, pod vlivem státní moci, státních orgánů. Lidé se naučili žít v rezignaci na vlastní svobodu, naučili se žít v ohraničeném pásmu s dovolením moci, co se smí vyjádřit. Říci nahlas svůj názor bylo tabuizováno či stíháno. Lidé se naučili žít ve strachu a lži, bez vyjádření sebe samého, naučili se potlačovat svoji přirozenost, aby přežili. A z této pachutě žití, vzniklo

²⁷ JANKOVSKÝ, J. *Etika pro pomáhající profese*. Praha: Triton, 2018, s. 43-44.

určité společenství lidí, kteří stále žili s poznáním vlastního svědomí, kteří si stále připomínali důstojnost lidského bytí a kteří chtěli znovu vyjadřovat lidskou důstojnost, vznikla Charta 77. Na její vznik měl stěžejní vliv Mezinárodní pakt o hospodářských, sociálních a kulturních právech a Mezinárodní pakt o občanských a politických právech, které byly tehdejší republikou u nás podepsány v roce 1968, stvrzeny v Helsinkách roku 1975 a v Československu vstoupily v platnost 23.3. 1976.²⁸

Tyto pakty a jejich uzákonění nesou pro lidi podstatnou civilizační hodnotu, která se odráží ve zdárném vývoji lidské společnosti. Odráží se v něm morální poznání, svědomí člověka k bližnímu svému. Státní orgány Československa nedodržely úmluvu tohoto dokumentu, porušovaly se lidská práva a jejich svoboda. Toto nedůstojné podhoubí pro svědomí člověka dalo zapříčinit vzniku Charty 77, která na tyto nedostatky psaným, kultivovaným projevem upozorňovala. Lidem, kteří podepsali Chartu 77 se říká signatáři. Jedná se o společenství lidí, kteří hájí lidské hodnoty. Svým podpisem stvrzují osobní postoj k sobě samému, pro obnovu lidských práv a svobod. V lidech se probudily ony daimonské síly, jak je nazývá Sókratés. Síly, které člověka upozorňují na nečestné, nevhodné jednání. A to se právě událo v myslích zakladatelů Charty 77. Jejich morální vědomí vyšlo na denní světlo, které je důležitým aspektem morálky, pro kterou je specifická povinnost, jako atribut morálky. Povinnost, dodržovat a ctít zákony, které byly podepsány. Morální poznání člověka, jeho svědomí ho vedlo uvést na světlo daná fakta, která pro tuto dobu byla příznačná. Charta 77 představovala svoje projevy zejména v etické oblasti.

Ke dni 1.7.1977 vznikl text Prohlášení Charty, které upozorňovalo na nedodržování lidských práv a svobod s podpisy 242 signatářů. Hlavní představitelé Charty, úlohu mluvčích se stali profesor filosofie Jan Patočka, Václav Havel dramatický spisovatel, esejista a Jiří Hájek historik, diplomat, politik. Dalšími signatáři byli lidé různého vyznání, politické orientace, názorů, profesí. Jejich společným jmenovatelem nebyl politický, ale mravní počin. Jejich společným měřítkem byl etický kodex společnosti založen na dodržování předem daných mravních norem.²⁹

²⁸ CÍSAŘOVÁ, B.; PREČAN, V. *Charta 77: dokumenty 1977-1989*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2007, s. 85.

²⁹ PREČAN, V. *Charta 77. Od morální k demokratické revoluci. Dokumentace*. Scheinfeld- Praha- Bratislava: ČSAV a Archa, 1990, s. 5-13.

Pravda je pro signatáře životním postojem, za který někteří zaplatili i vlastním životem. Vnímají v pravdě možnost otevřené komunikace s druhým člověkem. Být si vědom vlastního svědomí, dokázat se vzpřímit a znovu uchopit lidské hodnoty.³⁰ Již řecký výraz pro pravdu *alétheia*³¹ – nezakrytost, odkrytost, odhalenost, opak zatajování pojednává o podstatě společenství Charty.

Záměrem Charty je vést dialog se státními orgány o lidských a občanských právech. Hlavní cíle Charty 77 je dát na zřetel nejrůznější porušování lidských a občanských práv, připravovat podklady, navrhnout různá stanoviska k řešení práv a jejich záruk, působit jako katalyzátor v případných konfliktních situacích, které mohou bezpráví způsobit.³²

Jak říká Jan Patočka v dokumentu Charty 77 v textu: Co můžeme očekávat od Charty 77.

*“Odpovězme si otevřeně: žádná poddajnost zatím nevedla k zlepšení, nýbrž jen k zhoršení situace. Čím větší státní moc a servilnost, tím více si mocní troufali, troufají a budou troufat. Není žádný prostředek, jak zmenšit jejich tlak, než jsou-li znejistěni, vidí-li, že nespravedlnost a diskriminace nejsou zapomínány, že se nad tím vším voda nezavírá. To neznamena vyzývání k bezmocnému vyhrožování, nýbrž k chování za všech okolností důstojnému, neustrašenému, pravdivému, které imponuje prostě tím, jak se odráží od oficiálního.”*³³

Z Patočkova spisu *Češi* v kapitole *Čím je a čím není Charta 77* je popsáno, jak lidé v téže době jsou nespokojení s jejich bítím, jejich ideologie jsou zpřetrhány a nalézt výchozí řešení od státu, politické moci, či výtoku techniky lze ztěžít. Teze mluvčích Charty 77 vyvěrá z morálky, a to naprosté nikoli úskočné či příležitostní, kterou nelze kultivovat pomocí technického vývoje či moci. Jsou toho přesvědčení, že vnitřní smýšlení lidí, se opírá o morální zásady. To, co činí člověka člověkem se rodí v mravním závazku k vyšší autoritě. Činnost Charty je tak postavena na povinnosti k právům člověka, nikoli na jejich zájmu. *“Pojem lidských práv není nic jiného než přesvědčení, že i státy a celá společnost se staví pod svrchovanost mravního cítění, že uznávají něco nepodmíněného nad sebou, co i pro ně je závazné posvátné (nedotknutelné), a že svými silami, jimiž tvoří a zajišťují právní normy, míní přispět k tomuto cíli.”*³⁴

³⁰ Tamtéž, s. 164.

³¹ SOKOL, J. *Malá filosofie člověka a Slovník filosofických pojmů*. Praha: Vyšehrad, 2010, s. 321.

³² PREČAN, V. *Charta 77. Od morální k demokratické revoluci. Dokumentaci*. Bratislava: Archa, 1990, s. 98.

³³ Tamtéž, s. 39.

³⁴ PATOČKA, J. *Češi*. Praha: OIKOYMENH, 1.vyd., 2006 s. 429.

Mluvčí Charty 77 i její signatáři byli různě vyslýcháni, obviňováni státními orgány v jejich úsilí je umlčet. Už tento důvod činí logickým, že počínání Charty77 je v souladu se správným jednáním, neb čím větší stíhání bylo z politické moci tím očividnější byla skutečnost, na kterou poukazovala Charta. Na různé oprávněné myšlenkové reflexe, které logicky vyplývají z pojmu lidských práv, lze najít v kapitole *Proč nemá Charta 77 být zveřejňována a jaké jsou logické prostředky jejího zkeslování a utajování.*³⁵

3. SPIRITUS MOVENTS JAN PATOČKA

Pro účely této práce již není třeba se hlouběji zabývat Chartou 77, co se podařilo, či nepodařilo, ale objasnit ve vztahu svědomí a utrpení jednání jednoho z mluvčích, Jana Patočku. Svoji osobností se stal spiritus movents, hybnou silou tohoto společenství. I přesto, že byl opakovaně podroben výslechu, na který ze zdravotních důvodů skonal. Svým životem, filozofií poukázal na morální hodnoty člověka, za které je důležité bojovat. Řada současných filozofů se opírá o jeho fenomenologické pojetí světa, o onu autentičnost bytí, která dnešku velmi chybí.

Zaměřím se na život a dílo Jana Patočky, na jeho filozofické důvody, které uváděl pro věrnost příkazům vlastního svědomí tváří v tvář pronásledování, kterému byl vystaven v souvislosti s Chartou 77.

3.1 Život Jana Patočky

Biografie Jan Patočky, nejznámějšího českého filosofa 20. století. Jan Patočka se narodil v Turnově roku 1907. Jeho otec byl středoškolský profesor, filolog. Janův silný vztah k řeckému světu pramení z výchovy jeho otce, který ho učil lásce k řeckému světu a jeho vzdělanosti, učil Jana i starořečtinu. Patočkova matka měla umělecké, operní vlohy, byla zpěvačkou na plzeňské scéně. Oproti otci, který byl ateista, matka byla věřící. Jan Patočka pocházel ze čtyř dětí. Rodina se přestěhovala do Prahy, kde chodil do reálného gymnázia, žil na Královských Vinohradech. Přes otcův velký vliv v jazykové oblasti a matčin

³⁵ PATOČKA, J. *Češi*. Praha: OIKOYMENH, 1.vyd., 2006 s. 431-433.

umělecký, estetický cit vedly roku 1925 Jana Patočku na filologická studia na Karlovu univerzitu, kde později navštěvoval i filosofické semináře.³⁶ Filosofie jej natolik uchvátila, že se jejímu studiu plně oddal. Již během studijních let byl toho názoru, že filosofie je „*duchovním centrem pro život, stojícím někde mezi uměním, vědou a snad i náboženskou oblastí, univerzem, které lidský život duchovně podkládá a dává i zase problematizuje mu každý daný obsah.*“³⁷

V době jeho studií cestoval do Německa a Francie. Od roku 1928 z Paříže začal publikovat pro časopis Česká mysl, nejčtenější filosofická revue. Psal zde glosy komentující myšlení z domácího a světového dění. V německém městě Freiburgu se intenzivně věnoval husserlovské fenomenologii, i s Edmundem Husserlem (zakladatelem moderní fenomenologie) blíže spolupracoval. Husserl jej seznámil s vědeckým pracovníkem Eugenem Finkem, který ho na prosbu Husserla zasvětil do základních problémů fenomenologie. V rámci letního semestru se zapsal na Filosofické fakultě ve Freiburgu na seminář vedený Martinem Heideggerem (fenomenologický filosof), což se úplně Husserlovi nelíbilo. Často společně Husserl, Fink, Patočka vedli rozhovory o fenomenologii a její roli ve světě během dlouhých procházek.³⁸

V 30. letech se stal Patočka důležitou osobností českého filosofického akademického prostředí a myslitelem světového formátu. V roce 1936 ovlivněn Husserlovskou filosofií vydává svoji první knihu, habilitační spis *Přirozený svět jako filosofický problém*.³⁹ Působil jako pedagog, docent na univerzitách v Praze a Brně, kde přednášel o předsokrátích, Sókratovi, Platónovi a Aristotelovi. Roku 1948 vlivem komunistického režimu bylo Patočkovi znemožněno vyučovat na univerzitě. Soustředil tak svoji pozornost k dílům Jana Ámose Komenského a k jejich filosofickému objasnění. Nehledě na to zůstává Patočkovým stěžejním zaměřením fenomenologie. Inspiruje se Heideggerovou filosofií, měl velkou snahu být intelektuálně činný ve filosofii světového dění, i přes různé překážky vládnoucího totalitního režimu s marxistickou ideologií u nás. V období Pražského Jara roku 1968 mu

³⁶ Listy Filozofické fakulty Ostravské university: *Jan Patočka v jubilejním roce 2017*. Ostrava, 2017, s. 5-6.

³⁷ VÍT, J. *Jan Patočka*. Praha: Středisko společných činností AV ČR, 2017, s. 5.

³⁸ Tamtéž, s. 8-9.

³⁹ Úvodní věta tohoto Patočkova habilitačního spisu zní: „*Problémem filosofie je svět vcelku.*“ *Člověk je sice bytost konečná, ale vztahuje se nekonečně k celku světa – „jest částí světa, ale též má svět, ví o světě...“ K přirozenému světu lidské existence se neobracíme „v pouhé teoretické zvědavosti“, ale protože „hledáme život v jeho původnosti, smysl věcí i svůj vlastní,“ ve snaze „o celkové pochopení jsoucna“, v hledání „celku smyslu“...Tamtéž, s. 10.*

bylo opět dovoleno učit na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy a věnovat se tak jeho doméně antické filosofii a fenomenologii. Jeho pedagogická praxe ovšem záhy ustala příchodem normalizace. Pod taktovkou nemilosrdné cenzury a omezení lidských svobod byla trvale zkompromitována jeho pedagogická a veřejně publikační činnost. Napříč velké popularitě a zájmu studentů či stoupenců k fenomenologii uskutečňoval bytové semináře, kde jim přednášel o Heideggerovi, ale i o koncepcích a dějinách českého národa. V skupině těchto posluchačů se nacházeli též aktivisté neoficiální kultury, politického disidentu, vydavatelé samizdatových tiskovin. Přesně tito aktivní členové Patočku oslovili o podporu v protestní akci proti uvěznění undergroundových muzikantů Plastic People of the Universe. Ze svoji odpovědnosti k hodnotám lidského bytí jim vyjádřil podporu jak morálně, tak i intelektuálně a filosoficky. Toto morální jednání se stalo určující platformou pro vznik Charty 77. Nelítostná kontradikce s politickou mocí a nevědomost příslušníků státních orgánů vyústila v událost podobající se Sókratovskému počínu. Patočka zasvětil celý svůj život filosofii, která v sobě probouzela jak politickou uvědomělost, tak i lidskou odpovědnost utvářející se ve vzájemném vztahu. Pro osvětu lidských práv a svobod byl několikrát vyslýchán.⁴⁰ Tehdejšímu totalitnímu režimu se nelíbilo setkání holandského ministra zahraničí Van der Stoela a Patočky. Ministr zde byl na oficiální návštěvě a Patočka měl příležitost se s ním potkat a referovat mu o aktivitě Charty 77. Setkání proběhlo začátkem března roku 1977. Charta tím posléze získala povědomí a zájem v zahraničí. Patočka jako senior při svém plném vnitřním nasazení pocíval úbytek fyzických sil. Ten měl za následek jeho extrémní srdeční slabost, která se dostavila po celodenním výslechu s vyšetřovateli. Byl odvezen do nemocnice, kde i přes prožitou náročnou situaci žil z vnitřního pramene, jeho duše. V nemocnici formuloval prohlášení o smyslu Charty: „*Existují věci, pro které stojí za to také trpět. Že věci, pro které se eventuálně trpí, jsou ty, pro které stojí za to žít.*”⁴¹ Dne 13. března 1977 rádio Svobodná Evropa sdělila lidem, že Jan Patočka zemřel v nemocnici v nedožitých sedmdesáti letech. Jeho věrní posluchači uvědoměle reagovali a téhož dne z jeho bytu Ivan Chvatík a další příznivci odvezli důležité písemnosti, které bylo třeba chránit. Pohřeb se konal na pražském Břevnově, smuteční obřad probíhal ve hřbitovní kapli, kam mohl jen omezený počet lidí. Vše se událo za přísného dohledu příslušníků komunistické

⁴⁰ Listy Filozofické fakulty Ostravské university: *Jan Patočka v jubilejním roce 2017*. Ostrava, 2017, s. 5-6.

⁴¹ VÍT, J. *Jan Patočka*. Praha: Středisko společných činností AV ČR, 2017, s. 25.

policie Stb. Patočkovo dědictví je stále živé, zůstává tu s námi. Jeho celoživotní dílo je zapsáno do našich dějin i srdcí mnoha lidí, kteří věří, že má co říci dalším generacím. Jak důležité je stále pečovat o duši a tím tak brát na vědomí zodpovědnost vůči dějinám.⁴²

Patočkův život byl velmi čínorodý. Jeho studia a život věnoval filosofii, filosofické fenomenologii, která byla zasazena v dramatický osud dějin, dvou světových válek, totalitního režimu. Od mládí byl veden k plynosti, poznávání života ve všech podobách, lásce k moudrosti, které daly vzniknout jeho hlubokým, vytríbeným myšlenkovým reflexím opírající se o antické Sókratovské učení, jenž má autentický a oživující ráz, který dává nahlédnout do přirozenosti světa.

Co je fenomenologie, jak jí můžeme chápat, myšlenkově nahlédnout? Onu filosofii, s kterou vytvořil mravní charakter celé Charty. Na tyto otázky se pokusím odpovědět z jeho spisů *Evropa a doba poevropská, Platón a Evropa, Kacířské eseje a filozofie dějin*. Též z jeho díla *Národní program*.

3.2 Péče o duši

Patočka byl moudrým, kultivovaným člověkem a příkládal velký důraz na evropskou vzdělanost. Jeho teze evropské národní svébytnosti mají tři základní osy, zdroje a tou jsou antika, křesťanství, osvícenství. Spatřoval velkou hodnotu v evropské myšlence, která znamená všeobecnost, všeplatnost ducha.⁴³ Uvědomoval si, že evropská vzdělanost je všeobecnou znalostí, kterou je třeba hledat v antickém odkaze, který nás učí nahlížet na myšlení, způsob myšlení, na duši člověka, práce s duší člověka, na vnitřní jednotu se sebou samým, s druhými lidmi, kterou můžeme hledat i v myšlenkách křesťanství a osvícenství. Patočka poukazoval na vnitřní prohloubení křesťanství, které se neomezuje jenom na striktní dodržování pravidel, na přísnost zvnešeného Boha, ale též je obohacena láskou a pochopením ve svobodě hledajícího. Osvětluje, že osvícenství je oblast závazné pravdy, užití praktického rozumu. Je důležité ať ve vědě, morálce a právu je větší autonomie. Poznávání a uvědomování si lidského života, že *“člověk pochopil nitrost toho, co dává životu smysl: ten, nemůže nikdy přijít z vnějšku, z organizace a autority, diktován nutnostmi, jímž nezbyvá než*

⁴² Tamtéž, s. 25-26.

⁴³ PATOČKA, J. *Národní program*. Praha, Evropský kulturní klub ve spolupráci s Archivem Jana Patočky, 1990, s. 1.

se podrobit. Proto naopak je důležité člověka osvobodit. Nalézat cestu k ideji.”⁴⁴ Ideje odhalují sebe a přirozený, daný svět. Rovněž přirozenou a původně danou duši. Člověk při nalézání ideí je současně ve vztahu k pravdivému obrazu jeho přesvědčení. Myšlenka, přesvědčení jedince, které zobrazuje jeho zvnitřnění. Uvedu to na příkladu. Pokud nalézám ideu dobra, nebo ideu obrany, tak vždy, když dítěti bude někdo ubližovat, tak budu dítě chránit, “půjdu” po tom, který mu ubližuje. Ono nalézání ideí a zjevování se věcí se vzájemně ovlivňuje v naší myšlenkové reflexi. “Totiž ideje slouží k tomu, abychom právě měli jasno o věcech, že v jistém smyslu to zjevování se věcí souvisí nejužším způsobem s idejemi, že věci se nám nemohou zjevovat jinak nežli nějak na základě a prostřednictvím idejí. Idea je bytí věčného, je to něco obecného, je to jednota.”⁴⁵

Patočkova práce nad antickými velikány jako je Sókratés, Platón a Aristoteles a jejich vědění byla velkolepá. Jeho myšlenkové obraty jsou nevšední, propracované a mají svůj osobitý jazykový styl.

Doktor filosofie Alexander Matoušek pracující v Centru pro teoretická studia AV a archivu Jana Patočky ve shrnutí popisuje Patočkovy myšlenky odrážející se v antickém dědictví jež uchopuje a následně prohlubuje: *“Platónská (ovšem též hegelovská) inspirace stojí za konceptem tzv. negativního platonismu, Aristotelovo pojetí pohybu stálo u zrodu Patočkovy koncepce lidské existence jakožto pohybu, Platónovu myšlenku “péče o duši” Patočka rozpozná a vyzdvihne coby základ a pramen evropské dějinnosti.”⁴⁶ Vydát se po takové stezce poznání je posvátné, tak jako moudrost sama. Již antický Sókratés se zabýval myšlením člověka, práce s myšlením, s rozumovým náhledem na dané skutečnosti, které umožňují člověku uchopit správnost jeho jednání. Dle Patočky je myšlení vedeno k pravdě, kterou přijímá. Myšlením člověk formuje sám sebe, dochází k vlastnímu já, získává náhled sám na sebe. Pomocí poznání pečujeme o duši. “Myšlení je důležité jako orgán pozitivní, určující, obohacující péče o duši, orgán její schopnosti být dobrou, její dokonalosti, stupňování jejího bytí. Proto péče o duši odemyká bytí duše samé; duši můžeme rozumět, její podstatu pochopit a uvidět jen tehdy, když o ni pečujeme.”⁴⁷*

⁴⁴ Tamtéž, s. 6.

⁴⁵ PATOČKA, J. *Péče o duši II*. Praha, OIKOYMENH, 1999, s. 236.

⁴⁶ Listy Filozofické fakulty Ostravské university: *Jan Patočka v jubilejním roce 2017*. Ostrava, 2017, s. 35.

⁴⁷ PATOČKA, J. *Péče o duši II*. Praha, OIKOYMENH, 1999, s. 126.

Jak můžeme pečovat o duši? Formou otázek, vlastního tázání k sobě samému, ale i k druhému člověku v rozhovoru. Otevřenost ke zkoumání dané problematičnosti je elementárním prvkem k takovému dialogu. Duše prochází procesem uvědomování si sebe samého ve vědecké nevědě. Tvaruje sebe samou k autentickému projevu bytí. Duše umí být odvážná v sebeproblematicizování, dokáže pomocí zkoumání nahlédnout na svoji uvědomělost, či neuvědomělost daných skutečností. V péči o duši dle Patočky nacházíme rozpory, rozdvojenost, trvalost i plynutí. Směřuje od bezprostřednosti k ohraničující reflexi. *“Tímto pochybem je filosofie a tento pohyb je skutečnost.”*⁴⁸

Tak dává jedinec v pokládání si otázek sobě samému, či druhému možnost k náhlednutí bytí. Pomocí reflexe myšlenky nachází cestu k porozumění jsoucna, v které se mu ryze ukazuje, takové jaké je, ukazuje se, stává se fenoménem. Umět nechat nahlédnout do jsoucna, nechat jsoucno zjevovat se, stávat se fenoménem je úkol fenomenologie. Fenomén (jev) se tudíž chápe jako vycházení ze skrytosti, ukazování se. Proto skrytost a zjevování náleží fenoménu.⁴⁹ Zkoumáním skutečností, jevů, fenoménů se zabývá filosofický směr fenomenologie, která se stala pro Jana Patočku jeho životem.

3.2.1 Tři existenciální pohyby Jana Patočky

Patočka rozděluje lidský život do tří pohybů, které mají svoji formu, smysl i vlastní časovost. Je to pohyb akceptace, obrany a pravdy.

Pohyb akceptace, sebezakotvení, znamená pohyb přijmutí, včlenění jedince do společnosti. Tak jak se děje například při narození, ale prochází posléze celou jeho socializací. Narozený jedinec je přijímán svojí rodinou, společností jako lidská bytost. Jde o bytí, které je akceptováno milujícím jedincem, ke kterému se člověk oddává. Má časovou povahu minulosti.

Pohyb obrany či sebevydávání je uchopen v pohybu práce, životního obstarávání. Jde o pohyb vznikající z prvního pohybu, ale i ze sebe vzájemně vycházející. Přijímáme člověka tím, že se o něj staráme, pečujeme, pracujeme, abychom jedinci poskytli domov, jídlo, je to konzumní sféra života. Jedinec se zde vyrovnává s tíží, která je spjata s prací, obstaráváním o druhé. Tato tíže, která člověka jako práce a obstarávání provází celý život je opětně

⁴⁸ Tamtéž, s. 128.

⁴⁹ PATOČKA, J. *Péče o duši III*. Praha, OIKOYMENH, 2002, s. 20.

akceptována ve sféře ulehčení, oddání se lásce (vztahy). Například manžel se stará o blaho rodiny, která jej za jeho úsilí odmění svými projevy lásky. Odevzdává se tímto člověk druhému jedinci, kterého akceptuje. Tento druhý pohyb má povahu přítomnosti.

Třetí pohyb je pohyb pravdy, sebenalezení. Jde o vztah k zjevování se, projevení se. Ukazuje se rozdílem přirozeného a nadpřirozeného, božského a empirického.

Člověk opouští konzumní život a vztahuje se ke světu, k jeho celku. Objevuje se vztah k zodpovědnosti za vlastní život. Projevuje se zde otevřená, budoucí povaha, to božské, co otevírá vše ostatní. Pohyb pravdy se snoubí s uměním, člověk se vztahuje k zpěvu, tanci, obrazu. V tomto pohybu jedinec hledá a nalézá vztah k péči o duši. Tímto Patočkovým třetím pohybem se vyznačuje činnost Charty 77, v její péči o svět, lidské bytí, uvědomování si lidských hodnot.⁵⁰

Jaké jsou 3 hlediska péče o duši, jak jej popsal Jan Patočka?

3.2.2 Tři hlediska péče o duši

Dle Patočky péče o duši je utvářením ze dvou základních možností, stupně bytí duše. A to z duše náležející, při každodenním kontaktu s věcmi a lidmi, prostředí duše je neurčité, rozplývající, bez pevných obrysů a mezí. A naproti tomu je duše reflektovaná pomocí tázajícího zkoumání, která nabývá své živosti, jasnosti na základě hloubky poznání své skutečnosti. Čím více duše proniká k stálé, pevně uchopitelné své podstatě, tím více duše získává pevné obrysy, čistotu, přesnost. Duše dokáže tak více nahlížet svůj smysl a člověk hlouběji proniká k podstatě svého života. Péče o duši se projevuje nepřetržitým pohybem z neurčitosti k ohraničující reflexi, skutečnosti.

Péči o duši, o vlastní bytí pojímá Patočka ze tří hledisek

1. Péče o duši v jejím obecném projevu jako ontologický rozvrh. Jde o nejobecnější rozvrh toho, co jest, popis bytí.

Patočka poukazuje na domněnku v Platově chápání matematiky jako paradigmatu bytí. Způsobem matematického myšlení, oboru matematiky se naskytá určitá podobnost k souhrnnému rozvrhu bytí v celku. V tomto celku má duše střední postavení a z toho získává pochopení pro různé úrovně bytí, vyšší, nižší úroveň.

“Duše je to, co samo sebe určuje ke svému bytí, a co se tedy zaměřuje bud’ k

⁵⁰ Tamtéž, s. 43-46.

zákonnému růstu, k růstu bytí, nebo naopak k úpadku a ztrátě bytí: duše je ukazatelem magistrály bytí."⁵¹

Dále Patočka vysvětluje, jak se v duši projevuje smysluplnost existence dobra a zla. Poukazuje na vzájemnou koexistenci dobra a duše. Život duše podmiňuje existenci dobra, tudíž pohyb duše je směřován k dobru. Ovšem i dobro nabývá svého smyslu za podmínky pohybu duše k němu. Zda duše nachází směr k dobru a dokaže nahlížet na dobro a zlo, je určujícím jevem v péči o duši. Toto hledisko je primární u členů Charty 77.

Pro Jana Patočku je druhé, následující hledisko, obec jako projekce duše, zásadním pro věrnost příkazům vlastního svědomí v souvislosti s Chartou 77.

2. Péče v obci jako konflikt dvojího způsobu života, smrt pravdivého a spravedlivého jak zánik polis a rozvrh duchovní obce.

Patočka zde apeluje na komplikovanost filosofovy úlohy v obci, který se stává tázavě zkoumajícím pečovatelem o duši. Takový filosof svým zkoumáním podkopává sebejistotu, sebedůvěru veřejnosti v jejím každodenním životě. Kdy veřejnost nemá úplně možnost sebrat se do ústraní a věnovat se zkoumání. Patočka předkládá Platónovu tezi, v které péče o duši není záležitostí izolovaného jedince, člověka zkoumajícího stranou, ale obec se oduševňuje duševním pohybem své společnosti. *“Tak proniká zrak toho, jenž sleduje strukturu obce v její ideální genezi, k jednotlivé duši a jejímu členění, k jejím základním napětím, konfliktům, zkrátka ke konkrétní podobě, na jejímž základě probíhá její pohyb.”*⁵²

Příkladem takového duchovního člověka, který pečuje o svoji duši v nahlížení na podstatu duše a struktury obce je Sókratés. Kde jehlo hlas svědomí, daimonion, jej uvádí v péči o duši, v péči o polis. I když obec bloudících ho odsoudila k trestu smrti, Sókratés si uvědomuje, že tato obec se odsoudila sama. Jelikož je pověřencem božím, obec na sebe přivolala jeho hněv, soud boží. Znovuobjevení pravdy a spravedlnosti není úkolem božího posla, ale dědiců. Lidí, kteří mají vytvořit novou obec, nejprve uvnitř sebe samých, před svým duchovním zrakem a pak i ve skutečnosti. K tomu je však zapotřebí to, co Sókratés nazývá čtverojedinou výtečností, která osvětluje

⁵¹ PATOČKA, J. *Péče o duši II*. Praha, OIKOYMENH, 1999, s. 131.

⁵² Tamtéž, s. 133.

složení duše z žádostivých a uměřených částí. Kdy jejich soulad je péčí o duši. *”Zodpovědný a rozumový element představuje ohraničení, požadavek pevného obrysu, formy a přesnosti, spočívá v hledání celého života, a není tedy věcí každého, že naproti tomu rozkoš a žádost musí být drženy v pevných mezích, a jen tehdy, když se dají proměnit v čistou radost, přispívají k vystupňování bytí. Umožňuje-li péče o duši a z ní vyrůstající mravní náhled nový život, pak musí být možná i nová obec.”*⁵³

Stát se duchovně odpovědným člověkem, který vzdělává sám sebe, s vnitřní odvahou a svobodou. Pokud si to situace žádá i nasadit vlastní život, jenž oporu hledá ve své duši, nikoli v byrokratické společnosti, s mechanickými nařízeními jsou Patočkovy svébytné myšlenky, přesvědčení, které se podílejí na formování, postojí ke svědomí. Patočkovo morální poznání, svědomí, stojí na hlubokých základech v péči o duši.

Patočka dále dochází k pozoruhodnému poznání v péči o duši. Je si vědom, že lidé k duchovní síle a odvaze potřebují být vychováni od útlého dětství. Dát tak budoucím občanům polis značný význam. Zdůrazňuje potřebu opečovávat duši již od počátku života člověka a mít na zřeteli jejich ochranu. Živnou, duchovní potravou pro děti jsou pohádky. Obsah, živost obrazů v pohádce dává dítěti možnost v sobě rozvíjet duchovní kvality. Rozpoznal, že mnoho dospělých jedinců má nesprávný stav duše, chybné chápání světa, které je zapříčiněno nevhodnými vzory pro lidský život. Vyzdvihuje nebezpečí absence Boha, jakožto činitele dobra, že svět je dílo dobra samo o sobě.

Tento poznatek nás přirozeně uvádí k třetímu hledisku.

3. Péče o duši jako její vnitřní život, její poměr k tělesnosti a netělesnosti, problém nesmrtnosti a věčný osud světa a duše.

Duši lze pochopit z existence bytí, které není fyzické, není světem kolem nás. Pokud člověk dokáže vystoupit za realitu, do komplikované struktury bytí, k pravým příčinám, počátečním důvodům. Do oblasti ideových důvodů, původu, které jsou pravdivé. Duše je právě to tazající se. Ono proč se pravdivé bytí ukazuje a jak je řečeno. *“Zkušenost o duši spočívá v objevu, že existuje hloubka bytí, kterou člověk*

⁵³ Tamtéž, s. 135.

odkryje jen tehdy, když kráčí zcela proti proudu a obecnému trendu reality, věčnosti."⁵⁴

Patočka charakterizuje zkušenost duše v ukazování se bytí tím, že samo sebe překračuje. Aby bytí mohlo samo sebe přesahovat, k tomu je zapotřebí síla mravního rozvoje žijícího v člověku. Obrácení soustředěnosti jedince k jeho konečnosti, smrti a nicotnosti. V uvědomování si své konečnosti člověk nachází svoji odpovědnost za lidský život.

K úpadkovému projevu duše dále Patočka vyzdvihuje tělesnost. Tělesný život v touze a bolestech znehybňuje lidskou duši, péči o duši. *"Úpadková tendence života, jeho sebezaplétání do této monotónní nekonečnosti, je o to nápadnější, čím intenzivnější jsou svody a tlak bolesti."*⁵⁵ Oproti tomu, k rozmachu duše náleží pohyb duše, k nahlédnutí dobra a zla, k niternému bytí, k znalosti, nalézání sebe samé.

Tyto tři hlediska i jeho třetí pohyb lidského života se objevuje v Patočkově přístupu v Chartě 77. Svoji péči o duši si uvědomuje bytí duše, jeho pohyb k dobru, ve kterém se zjevuje pravda. Už z tohoto přesvědčení, nemohl Patočka reagovat lhostejně k nedodržování lidských práv v Československu. Bytostně prožíval vzniklé bezpráví na lidské důstojnosti.

Z toho pramení jeho morální jednání, v kterém shledává za povinnost poukazovat na chování státních orgánů parazitující na lidské svobodě. Patočka je často popisován jako novodobý Sókratés. Svoji péči o duši, která nese nejen nahlížení dobra a zla, a z toho vycházející jednání člověka k duši člověka samé, ale též péči o obec. Oba měli velkou úctu k obci jako takové. K podsatě národa, za který je důležitý pokud si to situace žádá i nasazení vlastního života, bojovat životem. Ovšem nikoliv bojem fyzickým, ale duchovním. Patočkovu svědomí, jeho morální poznání, jej vedlo do konce jeho života být věrný péči o duši, být věrný pohybu k dobru, pravdě. Zdůrazňovat důležitost znovuzpřímění lidské duše, nalézání odvahy k svobodě člověka. Tak jako Sókratés vedl dialog s druhým člověkem. Rozvíjel lidské chápání, poznání na základě filosofie. Pokládal za nevyhnutelné a závazné k udržení života čelit vzešlému společenskému úpadku v době násilí na lidské bytosti. Pro obrodu

⁵⁴ Tamtéž, s. 144.

⁵⁵ Tamtéž, s. 145.

vnitřích sil uvnitř Charty 77 se s jejich členy obracel hojně na myšlenky antických filosofů. Patočkova péče o duši je v celé šíři jejího působení jedinečná. Neopomenul zdůraznit rozvoj a ochranu duše již od útlého dětství, kterou můžeme najít ve významu pohádek. Což je nepopíratelně stále nedoceněný výchovný odkaz v dnešní společnosti.

3.3 Patočkův text v dokumentu Charty 77

Jan Patočka působil v Chartě 77 zhruba přes tři měsíce. Za toto krátké období sespal 2 následující příspěvky *O povinnosti bránit se proti bezpráví* a *Co můžeme očekávat od Charty 77*. V prvním textu se ukazuje jeho hlas svědomí, ono morální poznání, který nahlíží na propast, úpadek mínění lidí, na morálku samu o sobě. Lidé se nemohou spoléhat na pomoc od státu, statutární moci, ani hledat řešení v pokroku techniky. Patočka apeluje na skutečnosti, že bez niterného přesvědčení v posvátné zásady nemůže fungovat společnost. Uvádí morálku ve vztahu k člověku. Jak sama určuje člověka. Popisuje, že Charta 77 si klade za cíl tyto teze u lidí probouzet, přivádět společnost k vědomí. Signatáři nechtějí být morální autoritou, která kárá společnost, ale přivádět jedince k většímu povědomí o vyšší autoritě, k úctě pro lidství, pro vědomí toho vyššího, co se v lidech zračí. Pochopení povinnosti ve vztahu k obecnému dobru. Člověk má právo se bránit, uvědomovat si své mravní smýšlení v dané skutečnosti, jednat ze závazku k sobě samému, dokázat se zastat sám sebe. *„Že k povinnosti bránit se proti bezpráví náleží možnost informovat kohokoli o křivdě, která se jednotlivci děje a že tato možnost nepřekračuje rámeček povinností jednatelce k sobě a neznamena pomluvu kohokoli, ani jednotlivce, ani společnosti.“*⁵⁶

Tak zde můžeme spatřit Patočkovu svědomí, které rozpoznává stav společnosti. Pro svoji věrnost vlastnímu přesvědčení, z vědomí svého morálního poznání se ukládá k jednání v Chartě 77. Činí na základě své odpovědnosti ke svému národu. Ze svého

⁵⁶ PREČAN, V. *Charta 77. Od morální k demokratické revoluci. Dokumentace*. Scheinfeld- Praha- Bratislava: ČSAV a Archa, 1990, s. 33.

filosofického životního postoje, kterému byl věrný i přes všechny útrapy spojené s Chartou. Nehleděl na sebe jako oběť, ale jako na člověka, který je povinnen dostat svého morálního stanoviska.

U Patočky se objevuje ona prozíravost lidského nitra, která je důležitá pro formování člověka. Dokázal aplikovat svoji cnost spojením rozumu a jednání.

Patočka měl odvážného ducha, nebál se projevit svůj názor a stát si za ním, chránit jej v dobách komunismu. Byla to doba, kdy společnost byla vydána na pospas průměrnosti, poškodil se hodnotový systém, naše příroda a památky utržely mnoho šrámů. Období, kdy pojmy jako spravedlnost, pravda a dobro ztratili svoji zář. A jenž vlivem minulých let se v dnešku stále hledá jejich plný jas.⁵⁷

V druhé listině Patočka používá myšlenkovou reflexi. Svým tázáním zodpovídá palčivé otázky k pochopení smyslu Charty, které jsou v souvislosti s tíživou situací lidí v jejich životech. Zda nevznikne ještě větší represe ve společnosti. Mnoho lidí již ztratilo na základě normalizace zaměstnání, byli pronásledováni, někteří byli znemožněno vzdělání. Patočka si je vědom utrpení ve společnosti a poukazuje na vzešlý strach. Upozorňuje na neúčinnost zlepšení situace při poddání se strachu. Osvětluje zklámání lidí nad zhoršenou situací zapříčiněnou nedodržováním mezinárodních paktů. A vyzdvihuje uvědomění si smyslu lidského utrpení. Příčinnost a hodnotu lidského strádání. Vysvětluje jakou úlohu má Charta 77. *“Naší věci není nikomu nahlížet do svědomí, nýbrž pouze pozorovat a konstatovat vývoj vnitřních věcí.”*⁵⁸

V tomto textu Patočka ilustruje utrpení společnosti a předkládá její významovou hodnotu. Tento náhled do skutečnosti se mu zjevuje na podkladě jeho morálního poznání.

⁵⁷ Piřha, P. *Učitelé, společnost a výchova*. Karolinum, 1999, s. 13-14.

⁵⁸ PREČAN, V. *Charta 77. Od morální k demokratické revoluci. Dokumentace*. Scheinfeld- Praha- Bratislava: ČSAV a Archa, 1990, s. 42.

ZÁVĚR

Tato bakalářská práce byla pro mne velikým přínosem v oblasti lidské, sociální a hlavně myšlenkové. Pro čerpání inspirace jsem se setkala s mnoha moudrými lidmi, profesionály, kteří ochraňují Patočkův odkaz. Pro sběr podkladů, informací jsem navštívila i archiv Jana Patočky, kde jsem měla rozhovor s doktorem Matouškem, kterého si velmi vážím. Čtením řadou knih jsem rozvíjela své myšlení, sledovala hloubku myšlenek, což vyžadovalo mé velké studijní nasazení.

Vybrala jsem si téma vztah svědomí a utrpení: základní pokus o jeho vyjasnění. Existuje vůbec vztah svědomí a utrpení? Na základě mého zkoumání jsem zjistila, že tetno vztah je možný, ale není nutně podmiňující. Na začátku mé práce profesor Jankovský popisuje svědomí jako obecný náhled na mravní dobro a z něho pramenící závaznost pro svobodné jednání. Uvádí, že pomocí svědomí se člověk stává morálně kompetentním v posuzování svého jednání. Zvolila jsem do této práce dějinný příklad pro jasnější uchopení pojmu svědomí a utrpení. Mým cílem bylo objasnit u Jana Patočky jeho přístup ke svědomí a utrpení v součinnosti s Chartou 77, zejména tváří v tvář jeho pronásledování. Péče o duši je jeho celoživotním filosofickým úsilím, postojem, který se promítá do jeho morálního poznání, svědomí. Zvláště v tomto údobí Československých dějin. Je zajímavé, že Patočka ve svých spisech, dílech nepojednává o utrpení jako takovém, ale o úpadku, či lidské oběti. V okamžiku, kdy veřejně vystoupí a společensky se angažuje. Podílí se na vzniku Charty 77 a podepíše ji, je zřejmé, že tyto události budou mít své následky. Toto veřejné angažmá můžeme považovat za určitý typ oběti. Na základě svého svědomí statečně vystupuje a popisuje pravdivě stav společnosti. Těmito skutky je přiváděn do komplikovaných, nepříjemných situací, které bychom nazvali utrpením, v kterém přináší svoji obět. Obět ve smyslu člověka s chrabrou duší, který pronáší lidské hodnoty, za které je důležité bojovat.

Patočka formuluje zásadnost životního pohybu, která se stává péčí o duši. Jeho filosofické myšlení proniká do celkového působení Charty 77. Stává se tak hybnou silou tohoto společenství. Prezентuje pohyb v myšlení, překračováním sebe same v transcendenci. Kdy tento pohyb myšlení jedinec zažívá směrem dovnitř. Člověk se zde vnitřně setkává se sebou samým i s Bohem, dochází k vnitřnímu rozhovoru. Z uvnitřněného pohybu vychází pohyb myšlení ven k samotnému jednání s druhými lidmi. Patočka označuje myšlením to, co má

vztah k duchovní podstatě, kde nahlíží na ideje stanovující jsoucnost, ryze bytí. Myšlením člověk tak dochází k pravdě. Dostává se do souladu se sebou samým, vztahuje se k řádu, principu bytí. Patočka se odkazuje na antické vědění, kde určujícím prostředkem myšlení je rozhovor, dialog s apelem na myšlenkové tázání se. Jej používá jako východisko v Chartě 77, v opravdovosti vést dialog se státními orgány, s lidmi. Ukazovat a objasňovat dané skutečnosti, stále být vzpřímený k lidským hodnotám a svobodě člověka.

V základní analýze a vyhodnocení zkoumaných dokumentů konstatuji, že Patočka přistupuje k fenoménu svědomí na základě svého filosofického stanoviska péčí o duši, kterému byl oddaný do konce jeho života. Jeho morální poznání vyvěrá z jeho velké odpovědnosti k lidství, vzdělanosti člověka. Na bázi svého svědomí, dával na zřetel péči o duši, která jej uváděla v myšlenkovou reflexi událostí a vybízela jej v jednání v souladu s jeho morálními zásadami. Ve filosofii Patočka našel oporu v konkrétní životní situaci, kdy osvědčil věrnost příkazům vlastního svědomí tváří v tvář pronásledování, kterému byl vystaven v souvislosti s Chartou 77. Filosofické důvody vyslovil v tezích o třech pohybech existence jako úsilí o život v pravdě. Na příkladě Charty 77 lze uvést, že Patočka zažíval velká příkoří, i když sám sebe nepovažoval za oběť událostí. Ale z jeho vnitřního přesvědčení jednal v rámci své občanské povinnosti ke své obci, k lidem. Zde se profiluje fenomén svědomí jako poslání, pomocí kterého snášel utrpení a ponižování. Tudiž v tomto případě svědomí není podmíněno utrpením, ale svědomím se překonává utrpení. Shrnutím lze zde uvést vztah svědomí a utrpení. Přestože nemusí být tyto fenomény vzájemně podmíněny, nacházejí se ve vzájemném vztahu. Nepodmiňují se, ale jsou ze sebe vyplývající. Kromě Patočkova příkladu můžeme diskutovat o svědomí i z dalších perspektiv. Aby člověk došel k morálnímu poznání, nemusí nutně prožít utrpení. Ale často jedinec je uváděn pomocí utrpení ke svému svědomí. Utrpení nás přivádí k probuzení vlastního svědomí a jeho uvědomění si. Pro kultivaci svědomí má nepostradatelnou roli rozvoj mravních a rozumových ctností, což můžeme identifikovat v Patočkově životopisu. Již od útlého dětství byl šlechtěn, vzděláván v těchto ctnostech. Ovšem hodnotit objektivně svědomí druhého člověka se nedá. Jak uvádí profesor Jankovský dle respektování určených norem společností jsme schopni shledávat vhodnost a nevhodnost daného chování jedince. Můžeme apelovat na morální vědomí prostřednictvím výchovy, sociálního prostředí. Což dokládá Patočka v charakteristice činnosti Charty. Definuje její pedagogické působení. Vysvětluje, jak člověk

vychovává sám sebe, když pozoruje chování druhých a bere si z toho poučení, nebo přímo uznává chování druhých jako vzor pro vlastní jednání.

Patočkův výchovný aspekt mě jako pedagoga oslovil a pokládám za důležité vědomě v pedagogické oblasti, zejména s dětmi pracovat. Chci vést děti k rozvoji myšlení, aby uměly mít myšlenkový náhled a posilovat v nich tak postoj ke svědomí. Naučit je lépe rozpoznávat dobro a zlo. Zušlechťovat v nich tyto etické kategorie prostřednictvím rozhovoru, pohádky, příběhu, ale i zážitku z událostí jejich života. Zastávat otevřený postoj k lidství a jeho problémům. Jak důležité je si o věcech povídat, respektovat, ctít svého bližního svého. Posilovat v dětech smysl k odpovědnosti a významu života. Též hodnotím za ústřední předkládat dospívající mláděži Patočkův odkaz. Připomínat si hrůznost našich dějin. Interpretovat hloubku a podstatu lidských hodnot, které utvářejí naše společenství. Konfrontovat mládež s kvalitou dnešního života, uvádět je v zamyšlení, co je jejich podstatou života, jaká je jejich intenzita reflexivního myšlení. Zda se dnešní děti vůbec zamýšlejí nad obsahem a významem jejich slov, v kterých můžou nalézt povrchnost jejich myšlení a nezodpovědnost v jednání. Z těchto úvah lze nastínit zásadní úlohu dnešního pedagoga. Stává se spoluvytvářející bytostí, která vedle rodiny formuje vlastnosti lidí, kteří budou reprezentovat naše národní společenství a pracovat se zákony, životem obce.

Touto prací jsem chtěla objasnit nejenom pojmy svědomí a utrpení a jejich možný vztah, ale vůbec závažnost těchto fenoménů v dnešní společnosti. Jak dalekou cestu naše civilizace podnikla ve svém technickém, pokrokovém vývoji. Ovšem otázkou zůstává, zda stejnou měrou se prohloubil rozvoj naší duše, našeho vnímání, naší péče o lidské hodnoty. Každý z nás si v určitosti uvědomuje ojedinečnost materiálního bohatství. Už nemusíme chodit pro vodu, máme potrubí. Nemusíme rozdělovat oheň, abychom se ohřáli. Máme již elektřinu, která je pro nás zdrojem tepla a světla. Naše společnost oplývá různými technickými výtobytky, které ulehčují náš každodenní život. Avšak, možná zastíňují náš vnitřní rozkvět, zplošťují ono vnitřní úsilí v kultivaci lidských ctností. Lidé vlivem rozvoje techniky zpohodlněli a tato lenivost proniká i do duševního života. Mnohé za nás už můžou udělat stroje, ovšem měli bychom mít na paměti, že lidskou bytost v jejím lidství nikdy nahradit nemohou.

To se také týká našeho vzdělávání, do kterého proniká technizace. V našem vzdělávacím systému je možné spatřit řadu technických vymožeností, které mají ulehčit, lépe zorganizovat

strukturu učení. Ovšem ona technická moc má možná za následek postupné vytlačování vědomí lidské bytosti s jejími hodnotami. A právě proto, v dnešní době je tak podstatné si znovu připomínat ono lidství a vztah k hodnotám v každém z nás. Uchránit odkaz vzdělanosti může být velkým úkolem na rovině svědomí každého pedagoga.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

BADENAS, R. *Jak čelit utrpení*. Praha: Advent-Orion, 1.vyd., 2016. ISBN 978-80-7172-731-6

BAKEŠOVÁ, A. *Filosofický slovník*. Praha: Universum, 1.vyd., 2009. ISBN 978-80-242-2582-1

CÍSAŘOVSKÁ, B.; PREČAN, V. *Charta 77: Dokumenty 1977-1989, Svazek 1-3*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1.vyd., 2007. ISBN 978-80-7285-084-6

JANKOVSKÝ, J. *Etika pro pomáhající profese*. Praha: Triton, 2., doplněné a podstatně přepracované vydání, 2018. ISBN 978-80-7553-414-9

JINEK, J. *Platónova Obrana Sókratova*. Praha: Oikoymenh, 1.vyd., 2016. ISBN 978-80-7298-228-8

LISTY FILOSOFICKÉ FAKULTY OSTRAVSKÉ UNIVERZITY: *Jan Patočka v jubilejním roce 2017*. Ostrava: Ostravská univerzita, 1.vyd., 2017. ISBN 978-80-7464-906-6

MUCHOVÁ, L. *Morální výchova v nemorální společnosti?* Brno: Centrum pro stadium demokracie a kultury, 1.vyd., 2015. ISBN 978-80-7325-386-8

PALOUŠ, R. *Filosofická reflexe několika pojmů školské pedagogiky*. Praha: Karolinum, 1.vyd., 2010. ISBN 978-80-246-1833-3

PATOČKY, J. *Češi*. Praha: OIKOYMENH, 1.vyd., 2006. ISBN 80-7298-181-1

PATOČKA, J. *Národní program*. Praha: Evropský kulturní klub, 1.vyd., 1990. ISBN 80-85212-03-X

PATOČKA, J. *Péče o duši I*. Praha: OIKOYMENH, 1.vyd., 1996. ISBN 80-86005-24-0

PATOČKA, J. *Péče o duši II*. Praha: OIKOYMENH, 1.vyd., 1999. ISBN 80-86005-91-7

PATOČKA, J. *Péče o duši III*. Praha: OIKOYMENH, 1.vyd., 2002. ISBN 80-7298-054-8

PELCOVÁ, N. *Vzorce lidství*. Praha: Portál, 2., přepracované a rozšířené vydání, 2010. ISBN 978-80-7367-756-5

PIŤHA, P. *Učitelé, společnost a výchova*. Praha: Karolinum, 1.vyd., 1999. ISBN 80-7184-955

PLATÓN. Euthyfrón, Obrana Sókratova, Kritón. Praha: OIKOYMENH, 4. opravené vydání, 2000. ISBN 80-86005-99-2

PLATÓN. *Spisy I*. Praha: OIKOYMENH, 1.vyd., 2003. ISBN 80-7298-062-9

PREČAN, V. *Charta 77, 1977-1989, Od morální k demokratické revoluci. Dokumentace*. Scheinfeld-Praha-Bratislava: Čs. dokumentační středisko nezávislé literatury ve spolupráci s Ústavem pro soudobé dějiny ČSAV a ARCHA, 1990. ISBN 80-9000422-1-X

RAHNER, K., VORGRIMLER, H. *Teologický slovník*. Praha: Zvon, 1.vyd., 1996. ISBN 80-7113-212-8

SOKOL, J. *Etika život instituce, pokus o praktickou filosofii*. Praha: Vyšehrad, 1.vyd., 2014. ISBN 978-80-7429-223-1

SOKOL, J. *Malá filosofie člověka a Slovník filosofických pojmů*. Praha: Vyšehrad, 6., a rozšířené vydání., 2010. ISBN 978-80-7429-056-5

SPAEMANN, R. *Základní mravní pojmy a postoje*. Praha: Nakladatelství Svoboda, 1.vyd., 1995. ISBN 80-205-0484-2

SYNEK, S. *Duše jako místo dění světa*. Praha: Togga, 1.vyd., 2014. ISBN 978-80-7476-071-6

VÍT, J. *Jan Patočka*. Praha: Středisko společných činností AV ČR, 1.vyd., 2017. ISSN 2464-6245

WHICHER, O. *Sunspace, science at a threshold of spiritual understanding*. LONDON: RS Press, 1989. ISBN 85440 726 X

KOCHANSKA, G. *Children's Conscience During Toddler and Preschool Years, Moral Self, and a Competent, Adaptive Developmental Trajectory* [online]. 2012/11 [cit. 2021-0203]. Dostupné na WWW: <<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3495080/>>

ABSTRAKT

KALIÁNOVÁ, J. *Souvislosti mezi svědomím a utrpením: pokus o základní vyjasnění*. České Budějovice 2022. Bakalářská práce. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích. Teologická fakulta. Katedra pedagogiky. Vedoucí práce M. Kaplánek.

Klíčová slova:

svědomí, etika, morálka, mravnost, duše člověka, utrpení, péče o duši, vzdělání, svoboda, lidská práva

Předložená práce je zaměřená na souvislosti mezi svědomím a utrpením a jejím základním vyjasněním. Který se demonstruje na konkrétním příkladu z českých dějin, na činnosti Charty 77 v souvislosti s odkazem Jana Patočky. Nejprve se v práci osvětlují pojmy z etické oblasti, jako morálka, mravnost, fenomény svědomí a utrpení, etické kategorie dobra a zla. Pak se charakterizuje činnost, smysl Charty 77 jako praktického příkladu práce s morálními aspekty člověka. Hlavním cílem práce bylo nalézt a analyzovat postoj Jana Patočky k svědomí a utrpení, který vyplývá z věrnosti vlastnímu přesvědčení v souvislosti s Chartou 77. V závěru práce je ilustrována důležitost člověka jako lidské bytosti s jejími hodnotami. Zejména v pedagogické praxi. Práce je teoretická a ve své ústřední části vysvětluje stavy svědomí a utrpení ve vztahu k člověku.

ABSTRACT

KALIÁNOVÁ, J. *The connection between inner conscience and suffering: an attempt at basic clarification*. Bohemia in Budweis 2022. Bachelor thesis. University of South Bohemia in Budweis. Faculty of Theology. Department of Pedagogy. Thesis supervisor M. Kaplánek.

Key words:

conscience, ethics, morality, morals, human soul, suffering, soul care, education, freedom, human rights

The presented work focuses on the connection between conscience and suffering and the main basic clarification of the two. This is demonstrated using a specific example from Czech history, on the activities of Charter 77, in connection with the legacy of Jan Patočka. First, the work sheds light on ethical notions such as morality, morals, conscience, and suffering, as well as the ethical categories of good and evil. Then the activity, the meaning of Charter 77, is characterized as a practical example of working with the moral aspects of man. The thesis' major purpose was to uncover and examine Jan Patoka's attitude toward conscience and suffering as a result of fidelity to one's own principles in relation to Charter 77. The conclusion illustrates the importance of man as a human being with its values. Especially when it comes to pedagogical practice. The work is theoretical and in its central part explains the states of conscience and suffering in relation to man.

